

OMUL MEDIEVAL

ȘTEFAN CEL MARE, „DACUL” DE LA 1500

IOAN-AUREL POP*, ALEXANDRU SIMON**

În 1874, Constantin Esarcu publica la București un volum de documente culese din arhivele venețiene¹. Între ele, erau și fragmente din „jurnalele” (*Diarii*) lui Marino/ Marin Sanudo, din preajma anilor 1500. Un asemenea fragment, care ar fi putut atrage atenția, a rămas aproape uitat, din pricina unor avataruri pe care vom încerca să le lămurim, în parte măcar, în cele ce urmează. Extrasul, consemnat sub data de 28 martie 1502, este următorul: „De asemenea, în aceste zile, fiind venit la Veneția un sol al dacului, adică al lui Ștefan Carabogdan, a fost, în colegiu de către principe, făcut cavaler și îmbrăcat în aur” ([...] *Item in questi zorni hessendo venuto a Venecia un orator del Dacho, zoe Stefano Carabodam, fo in Collegio per il Principe fatto cavaliere e vestito d'oro* [...]). Nu interesează tema acestui studiu în ce context istoric s-a făcut această solie, atestată și de alte surse și nici ce rezultate – de altminteri notabile, cunoscute și comentate – a avut ea. Este vorba despre o solie venită la vreme de cumpănă pentru Ștefan cel Mare: în octombrie 1501, murise Bartolomeu Drágffy, cusrul domnului de la Suceava, iar în aprilie 1502, fiica sa, Elena, acuzată de simpatii „iudaizante”, și băiatul acesteia, Dimitrie<e>, moștenitorul desemnat al lui Ivan al III-lea al Moscovei, aveau să fie aruncați în temniță².

Volumul lui Constantin Esarcu și autorul său erau lăudați în epocă de către Tullo Massarani, într-un periodic din Italia al prestigioasei „Societății Istorice Lombarde”: „Domnul Constantin Esarcu, sol la Roma a ceea ce fu odată Dacia Traiană sau, spus în jargonul zilei curente, agent diplomatic al României (*Rumenia*) pe lângă guvernul nostru, este dintre acei oameni valoroși care nu consideră cele mai erudite studii ca fiind străine de grijile, chiar foarte actuale, de stat. Astfel, părăndu-i-se că nu mai puțin din înrudirea antică dintre cele două stirpe fu demnă de alianța care le strânse împreună în vremi foarte norocoase contra unui formidabil și comun

* Ioan-Aurel Pop. Acad. prof. univ. dr., Universitatea „Babeș-Bolyai”, Facultatea de Istorie, Cluj-Napoca. E-mail: ioanleruapop@gmail.com.

** Alexandru Simon, CS I dr., Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca. E-mail: alexandrusimon2003@gmail.com.

¹ Constantin Esarcu, *Ștefanu cellu Mare. Documente descoperite în Archivele Veneției*, București, 1874.

² Ioan-Aurel Pop, Alexandru Simon, *Re de Dacia: un proiect de la sfârșitul Evului Mediu*, Cluj-Napoca, 2018, p. 171.

inamic, și-a îndreptat sufletul ca să le găsească urmele în arhivele italiene, în special în cele ale Republicii Veneția, care fu patroana și sprijinitoarea asiduă a atâtor neamuri, până la finele secolului al XVIII-lea, neamuri care se străduiră să țină între hotarele lor din Europa furia musulmanilor”³. Dincolo de limbajul postromantic, ivit și din arsenalul luptei (abia împlinite) de emancipare și unificare a Italiei, meritele diplomatului român sunt consemnate corect de către confratele său italian. Constantin Esarcu (1836–1898) a fost un diplomat și om politic savant, polihistor (naturalist, medic, pedagog, istoric), devenit, ca urmare, din 1884, membru corespondent al Academiei Române. A studiat la Paris științele naturale, cu licență obținută la Sorbona (1859) și cu doctorat în medicină (1864). A inițiat și susținut cu ardoare acțiunile culturale de la acea vreme, contribuind la înființarea mai multor societăți („Ateneul Român”, „Societatea Amicilor Instrucțiunii”, „Filarmonica”) și instituții. În 1873 a fost numit agent diplomatic al României la Roma. În această calitate a făcut publice numeroase documente din arhivele orașelor Veneția, Milano, Florența sau Roma, referitoare la istoria românilor. A lăsat moștenire întreaga sa avere Ateneului Român. Tullo Massarani, cel care a semnalat cu atâta căldură opera lui Constantin Esarcu, a fost și el un cărturar și primul senator de origine ebraică din Senatul Italiei. În 1878 a fost numit președinte al Grupului Expoziției Universale din Paris și al Juriului Mondial de Arte Plastice. Ca rezultat al unei admirabile lucrări de istoria artei franceze, T. Massarani a fost ales membru corespondent al Institutului Franței. Impresionat de cărturăria diplomatului român de la Roma, Massarani reproduce în cronică sa pasajul despre solia „dacului” moldovean, din 1502, în Republica Dogilor⁴.

Nu peste mult timp, însă, la 1880, editorii „jurnalelor” lui Sanudo redau pasajul cu pricina într-o formă ușor schimbată: „De asemenea, în aceste zile, fiind venit la Veneția un sol al românului (valahului) Ștefan Carabogdan...” (*Item in questi zorni hessendo venuto a Venecia un oratore de l’Olacho, zoe Stefano Carabodam*)⁵. Peste 14 ani, în colecția românească de documente externe cunoscută sub numele de Hurmuzaki (Hurmuzachi), în volumul al VIII-lea, apărea, însă, din nou lectura originară „un sol al dacului...” (*un oratore del Dacho...*)⁶. După aceste fluctuații,

³ Tullo Massarani, *Documenti nuovi sulle relazioni tra la Rumenia e la Repubblica Veneta*, în „Archivio Storico Lombardo”, I, 1874, p. 315.

⁴ *Ibidem*, p. 319.

⁵ [Marino Sanudo Il Giovane], *I diarii di Marino Sanuto (MCCCCX CVI-MDXXXIII) dall'autografo Marciano ital. cl. VII cod. CDXIX-CDLXXVII*, editori Guglielmo Berchet, Federico Berchet, Nicolò Barozzi, Rinaldo Fulin, Marco Allegri, I. 1 aprile 1501–31 marzo 1503, editor Nicolò Barozzi, Venezia, 1879 (*Sanudo*), col. 248.

⁶ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, VIII. 1376–1650, [editor Ioan Slavici?], București, 1894, no. 43, p. 35. Ediția românească a fost citată, alături de cea italiană, și în Ileana Căzan, Eugen Denize, *Marile puteri și spațiul românesc în secolele XV-XVI*, București, 2000, p. 184, nota 193.

puținii cercetători români care s-au mai aplecat asupra temei au preluat varianta editorilor menționatei opere a lui Marino Sanudo⁷, considerați adevărații specialiști ai chestiunii, fără să mai verifice atent forma scriiturii din manuscrisul venețian și nici semnificațiile, diferite de la o zonă la alta, a unor termeni din epocă⁸.

De la început, fără vreo analiză paleografică, termenul *Olacho*, pretins ca fiind derivat din *Valacho*, este neobișnuit în dialectul italian din Venetia (Veneto). Orice studios al documentelor și cronicilor venețiene din secolele al XV-lea și al XVI-lea știe că termenul *Olacho* sau *Olaco* în venețiană este un turcism, precum *carazzo* (=haraci, dare, impozit plătit de supușii nemusulmani)⁹ sau multe altele din epocă¹⁰ și că se traduce prin olac, olăcar, sol, curier special¹¹. Termenul vine, deopotrivă în

⁷ De ex., Șerban V. Marin, *Moldavia and Wallachia in Marino Sanudo's Diaries (II: 1501–1508)*, în „Revista Arhivelor”, LXXXVIII, 2011, 2, p. 167, mergând aici pe urmele lui Eugen Denize, cu care altminteri se găsește în polemică tocmai pe tema „cronicarului” Marino Sanudo cel Tânăr.

⁸ Amintim și cazul lui Vasile Pârvan, *Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Ungaria (II)*, în „Convorbiri Literare”, XXXIX, 1905, 12, p. 1070. Studiul a fost republicat în Vasile Pârvan, *Studii de istorie medievală și modernă*, ediție îngrijită, note și indici de Lucian Nastasă, cuvânt înainte și studiu introductiv de Alexandru Zub, București, 1990, p. 129–206 (cf. Ileana Căzan, Eugen Denize, *Marile puteri și spațiul românesc...*, p. 184, nota 193). În pofida preocupărilor sale de bază, Pârvan nu a comentat (nici nu a menționat) în vreun fel calitatea de *Dacho* a lui Ștefan cel Mare, dar a semnalat pentru domnul Moldovei epitetul etnic firesc de *Vlachus* sau *Valachus* din mediile italiene.

⁹ Umberto Signori, *Venezia e Smirne tra Sei e Settecento. Istituzioni, commerci e comunità mercantili* [teză de licență susținută la Universitatea din Padova, în anul academic 2013–2014, sub coordonarea profesorului Salvatore Ciriaco], p. 30, nota 110.

¹⁰ Vezi Marie Viallon, *Venezia ottomana nel Cinquecento*. în „Epirotica Chronica Ioannina”, XLII (2008), p. 41–60, la p. 6–7: [...] „Necessariamente, i Veneziani hanno adottato tutte le parole specificamente turche che descrivono in modo univoco la realtà turca : *sultano*, *pascià* (dal turco *paşa*), *visir*, *agà* (da *ağa*), *cazà* (da *kaza*), *cadì* (da *kadı*), *dragomanno*, *firmano* (da *ferman*), *sangiaccio* (da *sancakbeyi*), *timariota* (da *tumar*), *tugra* (da *tuğra*), *odalisca* (da *odalk*) ... ; il più delle volte, si tratta di una fedele trascrizione nella fonetica italiana di parole che gli Ottomani del Cinquecento scrivevano in caratteri arabi (dovranno aspettare la riforma linguistica del 1927 per scriverle in caratteri latini). Poco pratici della scrittura araba, i veneziani hanno certamente usato l'orecchio come lo si può notare nell'espressione *yeni çeri*, dalla quale i Veneziani hanno tratto la parola *gianizzeri*, rispettando anche l'accento tonico delle parole (specificità italiana) che sembra una restituzione della pronuncia turca. // La lingua veneto-italiana ha accolte certe voci nautiche e anche introdotto vocaboli turchi appartenenti alla vita quotidiana quando ha adottato gli oggetti così nominati ; è inutile citarli tutti ma si possono fare alcuni esempi : la *casacca*, lunga giacca militare dei cavalieri e chiusa al collo, viene da *kuzak* ; il *chiosco*, piccolo edificio di vari usi, è direttamente imitato dal *köşk* o padiglione del palazzo del sultano ; il *casinò*, luogo di gioco, è stato introdotto nella lingua veneziana dalla parola turca *cazna* che significa il tesoro del sultano e evoca con certezza la ricchezza sovrabbondante (si noti l'odierna espressione veneziana *Farse el casnà*, farsi il gruzzolo) ; il *bergamotto*, piccolo agrume non commestibile dal quale si estrae un olio profumatissimo, viene dal turco *bey-armüdi* che significa letteralmente la *pera del principe* per evocare la morbidezza e la raffinatezza del frutto ; il *sorbetto*, semifreddo di frutta, dal turco *şerbet* che significa una bevanda fresca ; il fiore *tulipano* la cui forma evoca l'enorme turbante dei dignitari imperiali ossia *tülbent* quand'anche il fiore si chiamasse *lale* in turco ; infine, non si può fare a meno dell'evocazione del *caffè*, in turco *kave*, la bevanda nera venuta dall'Etiopia e arrivata a Istanbul nel 1475 prima di entrare nella cultura veneziana pochi decenni dopo. « Bere il caffè » è forse l'usanza che accomuna di più le due culture veneziana e turca!” [...].

¹¹ Pentru confuziile între olăcar (*ulak/ ulag/olac<h>o*) și român (*valah/valacho/vlach*), a se vedea Radu G. Păun, *Les „Valachs” de Montaigne. Les métamorphoses d'un mot*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XXXIV, 1995, 1-2, pp. 207–211; Ovidiu Cristea, notă asupra lui Theodore Spandounes, *On the Origin of the Ottoman Emperors*, ediție Donald M. Nicol, Cambridge, 1997, în „Studii și Materiale de Istorie Medie”, XIX, 2002, p. 323; Nagy Pienaru, *Otomanii și Hoarda de Aur. Relațiile lui Murad II cu Ulugh Mehmed*, în „Studii și Materiale de Istorie Medie”, XX, 2002, p. 166–171.

română și italiană, din turcescul *ulak*. Prin urmare, lectura *un orator de l'olaco* s-ar traduce „un sol al solului”, ceea ce nu are niciun sens. Am căutat în opera menționată a lui Marino Sanudo exemplele în care apare termenul *olacho/ olaco* (plural *olachi*) și, invariabil, este vorba despre curieri sau soli: *do olachi*=„doi soli”¹², *do oratori dil ducha Stefano Valacho, venuti ...* = „doi soli ai ducelui Ștefan Român/ Valahul, veniți...”¹³, *otto în dieci olachi* = „opt-zece soli”¹⁴ etc. Ca pandant, peste tot, românii și țările lor sunt numiți *Valachi*, respectiv, *Valachiae: uno Valacho* (un român)¹⁵, *valachi* (români)¹⁶, *dito Valacho, zoe il Moldavo* (zisul român, adică moldoveanul)¹⁷, *Valachia Inferiore* (Țara Românească de Jos)¹⁸, *Valachia* (Moldova)¹⁹ etc. De cele mai multe ori, când apare în înscrisurile venețiene numele de *Valachia*, el se referă la Moldova și nu la Țara Românească. Chiar Ștefan cel Mare este caracterizat cu apelativul etnic de *Valacho* și nu cu cel de *Olacho*. De altminteri, termenul de *Olachus* pentru „român” este un maghiarism, adică forma maghiarizată a etnonimului latin *Valachus* și el nu s-a folosit, în general, în afara Ungariei medievale. Italienii au mai utilizat uneori, pentru „român”, *Blacho* sau, în chip corupt, *Blancho*, dar nu *Olacho*. Din moment ce Marino Sanudo însuși îi zice „ducelui” Ștefan al „Valahiei” *Valacho*, nu avea cum să-i zică tot lui și *Olacho*²⁰.

¹² Sanudo, IV, col. 646.

¹³ *Ibidem*, col. 629.

¹⁴ Șerban V. Marin, *Moldavia and Wallachia in Marino Sanudo's Diaries (III: 1509–1525)*, în „Revista Arhivelor”, LXXXIX, 2012, 2, p. 190.

¹⁵ Sanudo, IV, col. 37.

¹⁶ *Ibidem*, col. 39, 126.

¹⁷ *Ibidem*, col. 352.

¹⁸ *Ibidem*, col. 38.

¹⁹ *Ibidem*, col. 91, 352.

²⁰ Din textele referitoare la Țările Române și la români din *I diarii*, republicate de către Șerban Marin, am ales câteva pasaje relevante pentru diferența venețiană (explicită și la Sanudo) dintre *olaco/ olacho* și *valacho*: [...] *Fu leto le lettere di Constantinopoli, venute l'altro eri, dil Baylo nostro sier Lunardo Bembo, date in Andernopoli a di 28 Octubrio* [1518]. [...] *Dil dito, di 14 Novembrio, pur trata di* [301] *zifra. Come le dite lettere, di 28, spazò per via di Ragusi, avisa il ritorno di l'olaco fo in Hongaria, con la ricevuta. Il Re non vol far la pace non li restituendo quelli lochi. Benchè le cosse de lì è molto secrete; ma per bona via ha inteso el Signor aver spazà otto in dieci olachi al magnifico Peri bassà e il bilarbei di la Grecia* [...]. *El Signor ha dà fama voler andar a la caza e non menò molta zente con lui; chi dice anderà a la Comuzina e chi a volta di Scopia; non si tien per esser longo camin. À ordinato 25 in 30 milia achazi, homeni a cavallo venturieri. Si dice torà l'impresa di Valachia e di Hongaria con questa fama di andar a la caza, e non vol alcun il siegua*, [...] (Sanudo, XXVI, col. 300–301); [...] *Dil Zante, di sier Alvise Pizamano provedador, di 20 Zugno* [1521] [...]. [...] *A di 18 parti el Signor, va a l'impresa di Hongaria, et era lì fuste 60 armate soto Caramamuct e Curtogoli, doveano levarsi per andar a la Valachia, et il Signor con l'esercito era partito di Andernopoli per Sofia, et venendo ha scontrà assai olachi vanni a far comandamento, a achazi 49 milia asappi, che tutti vadino in campo del Signor* [...] (*Ibidem*, XXXI, col. 91); [...] *Da Constantinopoli, di sier Piero Zen orator et vicebailo, di 18 Dezembrio 1531, ricevute a di 31 Zener*. [...] *Dil ditto, drizata a li Cai di X, di 18 dito, in zifra. Scrive, il reverendo Gritti è stà a pranzo con me et in rasonamenti, il qual desidera far ogni cosa agrata a questo eccellentissimo Stado, et vol il ben di la Christianità; cui ha dito va al Charabodan et Valachi, et parlato di gran preparamenti fa questo Gran Signor per mar et per terra, et che solum il*

De un mare ajutor – deși nu întotdeauna decisiv – este și analiza paleografică a textului original al lui Marino Sanudo, aflat la Biblioteca Națională Marciana din Veneția²¹. Scrisul lui Marino Sanudo, ca și multe altele din epocă, nu folosește decât foarte rar litere majuscule și nu după reguli precise. De asemenea, scriitura nu este decât parțial cursivă, în sensul că majoritatea literelor cuvintelor sunt scrise separat. Există uneori litere legate una de alta („fo”, „co”, „st”, „te”, „or” etc.) sau chiar aproape ligaturi (litere reunite într-un singur semn grafic, precum „ch”), dar impresia generală pe care o lasă manuscrisul la prima privire este aceea de separare a semnelor grafice. Totuși, între formele literei „d” și formele grupului de litere „ol” ar trebui să existe diferențe notabile de grafie. În vreme ce consoana „d” din *dacho* este asemănătoare cu multe alte consoane „d”, deopotrivă din corpul cuvintelor sau de la începutul lor, grupul „ol” din alte cuvinte decât presupusul *olacho* nu se poate confunda niciodată cu „d”. Astfel, am examinat grupul „ol” din cuvinte precum *fiol*, *colegio*, *parole*, *molto*, *sol*, *pascoli*, *Pandolfo*, *col*, *volta*, *Moldavia*, *Polana* etc. și absolut niciodată cele două litere (vocala „o” și consoana „l”) nu sunt unite sau legate. Mai mult, litera „l”, precedată de litera „o”, este scrisă

signor hubraim et lui sanno et Scander Celebi, deferder [lacună în text] nè altri sanno alcuona cosa di la opinion et voler dil Signor, et prega sia tenuto secreto. Disse l'andava in Valachia per veder li homeni potrano far quelli lochi per li servitii dil Signor, et li vol metter soto uno capo, et che essi valachi restino ne li soi paesi. Va etiam al Charabodan, perchè in la dieta di Spira l'imperador dovea tratar l'acordo, ma non sa nulla, nè quel sia seguito; il re di Polana trata la paxe; disse lui haver grande autorità, andará fino in Polana; questi voleno il re di Romani lassi il regno di Hongaria pacifico al re Zuanne, et non volendo, lui venirà da olacho, et questi voleno far l'impresa, et lui farà restar in ordine li sanzachi a li confini, et si'l re di Romani farà preparation di guerra, questi cavalcheranno subito, et lui da olacho andará, et questi fanno armada per il Danubio, qual è compida, con li qual navilii sarano 20 grandi con boche 25 di artellaria per uno, grossa: disse andaria in Buda per proveder de lì, et venendo il re di Romani di longo venirà a Belgrado con il re Zuanne, et in questo mezo il campo dil Signor cavalcherà, va olachi per tutto, il Signor haverà nel campo achazi 80 milia, vol haver oltra li 10 milia ianizari, l'ha altri 10 milia ianizari di quelli è stà cassi, et torà di quelli sono ne le forteze; sichè haverà ne lo exercito suo tartari, bogdani, valachi et achizi, et ha fato comandar etiam 40 milia asapi per mandarli col campo di terra oltra quelli ordinati per l'armata, et haverà 300 velle etc. [...] (Ibidem, XLV, col. 412–414); [...] Di Andernopoli, di Giacomo di la Vedoa contestabile, di 20 Mazo, ricevute a di 16 Zugno [1532]. [...] Mi è sta significato s'il Gran signor non andar a la impresa verso Hongaria andará verso il Carabodan et ruinarà il paese suo almeno per esser stà inobediente, et non li volse dar licentia l'andasse contra il re di Polana, andò et deteli quella strage. Hora è gionto uno olaco dil reverendissimo Gritti, avisa il zonzer suo nel paese dil ditto; et esser stà avisato li erano preparate insidie nel camino, et molta gente lo expectava ad alcuni passi, di modo per exploratori certificato di questo era ritornò indriedo et ha dato notitia. [...] (Ibidem, XLVI, col. 411).

²¹ Pe baza filelor, folosite aici drept ilustrație, din Marino Sanuto, *I diarii*, în manuscrisele păstrate la Biblioteca Nazionale Marciana di Venezia (Codici Italiani classa VII. *Storia ecclesiastica e civile veneziana*, no. 231 (=9218), f. 625v–626r, pentru 29 martie 1501; no. 232 (=9219), f. 116v, pentru 28 martie 1502; f. 329v–330v, post 16 februarie 1503), subliniem că trimiterile vechilor editori din secolul al XIX-lea nu se potrivesc cu cotele de la Marciana. Îi mulțumim profesorului Cristian Luca pentru copii și precizări.

aproape constant nu numai distanțată, ci și înălțată, adică pe o orizontală superioară și nu pe aceeași orizontală cu „o”. Mai mult, aproape întotdeauna în manuscrisul lui Marino Sanudo, consoana „l”, indiferent de ce altă literă este precedată, este complet despărțită și scrisă cu un registru mai sus de litera de dinaintea sa, precum în cuvintele *dali*, *clemente*, *vigilante*, *dela*, *dele*, *deli*, *quello*, *cavalo*, *valentomini*, *milia*, *fradelo*, *el*, *electo*, *elezer*, *al*, *cavalier*, *Alemagna*, *qualli*, *ala*, *altra*, *illustris*, *aliquas* etc. Prin urmare, nici sub aspect paleografic, cuvântul *dacho* nu se poate citi *olacho*²². Mai mult, examinând cu atenție manuscrisele în cauză ale lui Marino Sanudo, se vede destul de clar că hastele verticale (liniile lungi) care compun consoana minusculă „d” au vârful încovoiat ușor spre stânga, întocmai cum se întâmplă și în „d”-ul din *dacho*, pe când consoanele „l” (aproape toate limpede scrise și nelegate de alte litere) nu au această particularitate, fiind scrise drept. Prin urmare, și din acest punct de vedere, al hastei înclinate în partea superioară spre stânga, presupusul „l” (unit cu vocala „o”), din lectura *olacho*, ar fi o anomalie.

De unde a venit atunci această a doua lectură din 1880, modificată radical față de prima, făcută în lucrarea lui Esarcu din 1874, repetată în periodicul menționat de la Milano în același an și reluată întocmai în colecția Hurmuzaki, în volumul al VIII-lea din 1894?²³ Evident, dintr-un stereotip occidental, conform căruia „daci” nu puteau să fie pe la 1500 decât regii Danemarcei. Astfel, s-a făcut „corectura” unei lecturi valide, trecând peste toate canoanele scrisului lui Sanudo. Este bine să ne reamintim că, la finele secolului al XIX-lea, Occidentul avea încă foarte puține cunoștințe, chiar și în lumea savantă, despre adevărații „daci” din sud-estul Europei. Între timp a ieșit la iveală întregul proces de *translatio Daciae* spre locurile sale de baștină, proces care era în plină desfășurare în secolul al XV-lea și care se datora, în mare măsură, tocmai umaniștilor italieni. Acest proces a condus

²² Cu excepția profesorului Ovidiu Cristea (căruia îi mulțumim și pe această cale), mai cunoaștem doar un singur caz în care *Dacho* din *I diarii* ai lui Marino Sanudo (în ediția Hurmuzaki) a fost remarcat în istoriografia română: Ioan Chirilă, *Elemente de diplomatie bisericească în politica perioadei istorice a lui Ștefan cel Mare*, în *Structura etnică și confesională a Transilvaniei (sec. IX–XIV)*, editor Ioan Chirilă, Cluj-Napoca, 2007, p. 274: [...] „În 1502, la Veneția, un „orator” al lui Ștefan cel Mare („Dacul Carabogdan”) era făcut cavaler și „îmbrăcat în aur”, ca un elogiu suprem pentru domnul moldovean” [...].

²³ Elocvență pentru contextul în care aceste izvoare venețiene au fost publicate poate fi socotită notița care, în *Hurmuzaki*, VIII, precede tocmai izvorul în discuție (notița a fost plasată între no. 42 și no. 43, la p. 34): [...] „Nota. Fra i 400 e più Dispacci da me dilligentemente letti, contenuti nel suddito codice [Biblioteca Nazionale Marciana di Venezia, Codici Italiani, classe VII, *Storia ecclesiastica e civile veneziana*, no. 990 (=9582)], che consta di carte 287 soltanto il seguente contiene notizie relative alla storia della Romania./ Venezia nel Novembre 1884/ Soranzo” [...]. Autorul notiței a fost Camillo Soranzo (1826–1902), vechi conte venețian și bibliotecar pasionat al Marcianei (Marino Zorzi, *La Libreria di San Marco. Libri, lettori, società nella Venezia dei Dogi*, Milano, 1987, p. 388, 541, 544–545).

până la urmă chiar la denominarea – în anumite împrejurări – a domnilor români și a suveranilor ungari (suzerani ai domnilor români) ca „regi ai Daciei” și a românilor ca „daci”, în a doua jumătate a secolului al XV-lea²⁴.

Disocierea „dacului” lui Marino Sanudo de la 1502 de Ștefan cel Mare a dus la pierderea – istoriografică (pentru peste un veac) – a Daciei din registrele secrete ale senatului venețian, unde această Dacie din Răsărit figura, începând de la 1496, alături de Ungaria, Polonia și Croația²⁵. Ruptura a fost cu atât mai nefirească cu cât familia lui Ștefan fusese găzduită la Veneția, pe cheltuiala Republicii Sfântului Marcu, în vremea campaniei lui Mehmed al II-lea din Moldova (1476)²⁶, iar Ștefan era numit „rege al Moldovei” și „căpitan” al ei de către Serenissima (1492)²⁷.

STEPHEN THE GREAT, THE "DACIAN" OF 1500

Abstract

In 1874, Constantin Esarcu published the first Romanian selection of medieval documents from the archives and libraries of Venice. Among them was an entry from Marino Sanudo il Giovane's *Diarii* (unpublished at that time): ([...] *Item in questi zorni hessendo venuto a Venecia un orator del **Dacho**, zoe Ștefano Carabodam, fo in Collegio per il Principe fatto cavaliere e vestito d'oro [...]* (March 28, 1502). Esarcu's "Dacian" reading was endorsed by the influent scholar and politician Tullo Massarani (1876), but not by the editors of the modern scientific edition of Sanudo's *Diarii* (1880), who changed **Dacho** into **olacho**. Nevertheless, in 1894, in the peculiar eighth volume of the "national Romanian collection of charters" (i.e. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*), Esarcu's original reading was upheld: *dacho*. Yet it was the Italian reading in the published *Diarii* of Marino Sanudo that became common knowledge: *olacho*.

However, a close palaeographic analysis of the original manuscripts indicates that the initial reading was correct: *dacho*. This should have been a matter of common sense. Sanudo (and the Venetians) never used *olacho* for Wallachians/

²⁴ Ioan-Aurel Pop, *Matthias Corvinus, „Re de Ungaria, de Dacia etc.”, in 1462*, în **TransR**, XX, 2020, suppl. 1, p. 41–52; Idem, Alexandru Simon, *Reapariția pontificală a Daciei romane din Răsăritul Europei (1453-1462)*, în **SMIM**, XXXVI, 2020, p. 271–294.

²⁵ Idem, „Hungaria, Polonia, Dacia et Crouatia”: Veneția, Casa de Habsburg și Moldova la sfârșitul secolului al XV-lea, în **AIIX**, LII, 2015, suppl. [2016], p. 43–89. Filele din registrele venețiene au fost publicate în anexă în Idem, *Re de Dacia*, p. 208–224.

²⁶ Idem, „Ungaria et Valachia”: promisiunile valahe ale Republicii Sfântului Marcu din anii 1470, în **RI**, XXV, 2015, 1–2 [2016], p. 5–66.

²⁷ Idem, *Ștefan cel Mare, „căpitanul” Veneției, „regele Moldovei” și „crăișorul valahilor”, în toamna anului 1492*, în **RI**, XXXI 2020, 1–2 [2021], sub tipar.

Romanians (for them they used either *Vlachi* or *Vala<c>chi*). *Olachi* or *olaci*, a name of well-known oriental origin, was employed to designate messengers (couriers). The reading is furthermore perfectly consistent with: (1) Stephen the Great's royal title acknowledged by Venice (in 1492 the latest); (2) the structure *Hungaria, Polonia, Dacia et Crouatia* that designated East-Central Europe (i.e. Christendom's border) in the secret registers of the Venetian senate (since 1496). After all, Stephen and Venice had a very special relation (*e.g.* the Republic of Saint Mark even housed, on her own expenses, the family of Stephen in 1476 during Mehmed II's Moldavian campaign).

Keywords: Stephen the Great, Marino Sanudo il Giovane, Venice, Moldavia Dacia

Di Arde di amoral more ontre: di ci com' s[30] Loda
aple boi 73 ingi d'aromo ero barto ho bon nium ho
d'arale angelo di fupigioni quib b'adito molto buile
adeo f'icouen leure: euegit atoue amf'gisti et
Da Napoi di romanina dipoi dirente ep'auile b'ouuio
rectore di y decebro come ledo gale b'asso ilz m[30]
e nndak marzello ep' nio T'atiji di fibirigo sono am
di de moxi e'ozni ex le madono co de fulte armate
f'uno b'oungenti aperto hom dilebines e' trouono
Ten fulte e'oungenti s/ quanti p'seno co g' Turzi
vui calcani fono morti ito fugiteno aueno b'legni
con lifo armizi q'li h'no poffato affedio queta Teza
it'm riformito e' marzo e' f'into inde f'atibon m'ouano
e' do m'xi e'arino in m'ia in Teza f'ine fuffe del
f'iuenderin ap'po co el m'zo in m'adano do ou an
planuili Caluue f'ommoletto mueruui: dimadno de
nui e' le f'abughe f'oldati et f'ole do b'edadi m'ia
Galvago e'no l'ua voleno at'buue emonito ito q'li
onitro e'no l'ua e' f'olle p'uanit' ricorda f'icoidi
In genere at'buue f'ougein g'ra f'oldato del ito queta
mueruui f'oldato indebitati et e'ozni d'elano f'io ora
ho m'ado l'io: q'li f'atohi h'no g'ra d'ifio it'm
f'ou f'ugiti da Turzi zerga uo f'atohi e'no uenede
f'ouehom f'ura f'ufio et e'ani do q'li o/ b'ato acote
Donnoo f'vno f'igiuue f'ugit e'po ampo' uedio quet
f'ipati da conf'itny adi it f'epi d'ur ille no e'ra zorn
ma f'inf'pectuun h'auin f'io p'ura in Teza f'at'h
lefu' Galie e' f'ulte co amio di r'com'p'le e'ngl'ant
E'ra f'ip'it e'nmad f'ura f'at'h f'igiuui d'omodo e'no
e'g'ra conf'itny molto f'if'mauun b'ig'no it' adig del
p'ur ued' vno alto f'igiuue d'if'itny d'ur ille e'ien
d'ermopit d'ouen am'ore ad f' g'itny ito co'ffo e' b'afsa
beuue'io co' m'uat 400 f'op' q'li contido d'innopit ued'io
f'ino n'gan zergi li nu f'oldati e'q'ra d'ur Teza f'ono
alema e' l'buo di nu nuu f'io morti del b'oro/ e' f'op'ati
di Turzi f'it'it' in'at'era et e' f'op'ati vin e' l'buo
l'ufin l'of'ufio et e' d'ito b'afsa d'ouen b'auer loco m
u'it' loco non h' 400 e' l'buo d'ur in'at'h in
m'ore: l'era f'empitido del vno f'igiuue adix f'ugit
on Turzi alq' e' f'it'it' f'rouada f' l'ra Turza q' e' u'it'it'

Copia de vna lettera T'endutta di Tuerzeſco in l'atin
f' Inqual conſta come el ſignore Tuerzo reſciedeu
certo orago da vn ſignore vnde confederado del
re di hongria el quale non h'a voleſto mandare
d'ito orago non h'a fatto curre li oſij e' ingiare
el naſſo al d'ito meſſo

Fig. 1: Biblioteca Nazionale Marciana di Venezia, Codici Italiani classe VII.
Storia ecclesiastica e civile veneziana, no. 231 (=9218), f. 625v (29 martie 1501).

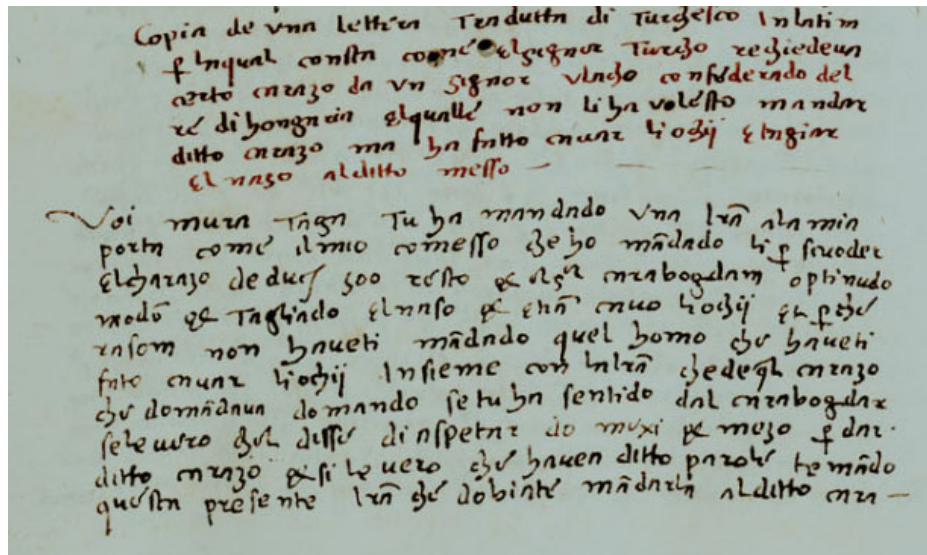

Fig. 2: Biblioteca Nazionale Marciana di Venezia, Codici Italiani classe VII.
 Storia ecclesiastica e civile veneziana, no. 231 (=9218), f. 625v (29 martie 1501) – detaliu.

[illegible]

Fig. 3: Biblioteca Nazionale Marciana di Venezia, Codici Italiani classe VII.
Storia ecclesiastica e civile veneziana, no. 231 (=9218), f. 626r (29 martie 1501).

bogdan azezeri & etim p ueder li mei comādamen
 Alla Nobilita de Bogdan saluti con sit come hauemo
 saputo de el nro homo de hauemo p scuoder el gra-
 zo quello haueu pigliato & tagliato el nro & etia
 quando hoij & in effeto causa el uorau asaper quo
 modo uale impia oin guerra p de sempre fino pnt
 nunti de fusse compi il fine tu madaui ditto cargo
 & nui hauemo mandando el nro messo p scuoder
 & tuor ditto cargo & voi haueu finto tair el nro
 & ciure etim hoij ma quello de tu uadi cercando
 presto tu troua adio dante p de nui haueuamo feda
 pura nui & no sperauamo de far qsto modo ma
 poi de haueu finto culli aspeteno de pto uedereti
 Et mandando se adogni modo de darne information
 & notia de qm tal casom donde nassete tal mallo
 oia aspre castro oia el dy se penso ha mandato occorri
 ouer curari de fusse tolto qual cosa deli o homeni
 ofemeni annimati ouer de hano finto alre alqu
 dno asaper & lo mandando nuq ciur bogdan p de casom
 tu ha mandato el boldo vnyuodn occorri ad aspre
 castro ouer. de ly aspre tal dno qst logi & etia
 haueu butn fiesu brusade p brusar iditi loci & etia
 credo de co le tue fiesu tu uol brusar iditi castelli
 oia li hai fiesu ma adio dante presto te segnoro
 itai occorue & li tui trati de fiesu con fiesu & uido
 il ueda nondum p de cio de zera presto lo troua

Fig. 4: Biblioteca Nazionale Marciana di Venezia, Codici Italiani classe VII.
 Storia ecclesiastica e civile veneziana, no. 231 (=9218), f. 626r (29 martie 1501) - detaliu.

In questi giorni assenti maligni la notte e forte
 ma grande diueto cazer parte di muci d'Inghiera
 Item el fol so di zua fresco baldi fiorelino stua
 auenean forte e fus se mila dia dar eando as-
 zara sono reuerent do sui fendeli
 Damiano flu di vicinzo Guidoto e nro se l'ntesi
 Come quelle prau di gelfi egebelini erano sub
 leuand el Inghiera disanto ambrosio ne erano
 reduci piu di 400 armati e parte tamen l'osse
 sono conze el dno franco Annidan visconti si
 adopero Inghiera el amila era per il morbo
 et ppe lera necessario meter legente nro In
 bordini bessenno In electo colateral zual nro
 dno zua filippo aurelino darauend fopso Inghiera
 di elegit vno nro patrio andan pte terre nre
 et In mostra sub stante deli crual: et eha vedimo
 le forteze ch' erussi Incolo fo electo e vicinzo
 vnter appeto fop so In istatohi apisi el gl su
 biko fo expedito andoe arauend dema passo
 aruigo sul potesene vene auetona eando se
 guedo et dte mexi fuoi Insieme col colateral
 Adi 28 marzo fopso parte agia consilio di dar la
 castellanu di elte Inghiera e al pnte gual cor
 nel pmo castel de por copito sin cecello Invin
 nuno fol so d'apiano da mosto appandea el gl
 fopso d'Inghiera cobatendo bessenno fopso mite el fopso
 Item Inghiera giorni bessenno venuto auenean
 vno orator del dno zoe steno caraboda
 fo Incolo fopso fopso fopso fopso fopso
 Al fin di qsto mexi si parti d'Inghiera li quatro
 oti fopso stia Inate magna iguali sono qui
 honorifice riceuuti Inlozono Inghiera dil Inghiera
 aspece d'Inghiera nro sono Incolo veteno gl fopso
 veder steno tre giorni poi ritornono axonn
 et pte terre nre sono honorati: ed Inoro
 auetona Inghiera de erano andan auenean
 fopsozari di auer lre dil suo re Inmedulsiome
 de tra lre Inoro e maximo nro e bonn
 Inghiera Inghiera fopso Inghiera voluto dar la Inue
 stura d'Inghiera fopso fopso fopso fopso fopso
 Sono electi li sau d'Inghiera al fin di qsto et rimasi
 Inuo d'Inghiera nro da molti cu titolo gldo qui
 mani editeria fopso pmau zozzi d'Inghiera
 nro fopso vna alen volta et rimase de
 vna bolon dipandea guli venuto da co stant
 Scipio digopin d'Inghiera venuto dipandea guli et Inghiera
 d'Inghiera era venuto co pntia di pna tamen
 no fu uero ma Inghiera era d'Inghiera Tene
 uin d'Inghiera d'Inghiera o: fopso se Inghiera el Inghiera Inghiera
 fopso fopso fopso fopso fopso fopso fopso fopso fopso fopso

Fig. 5: Biblioteca Nazionale Marciana di Venezia, Codici Italiani classa VII.
 Storia ecclesiastica e civile veneziana, no. 232 (=9219), f. 116v (28 martie 1502).

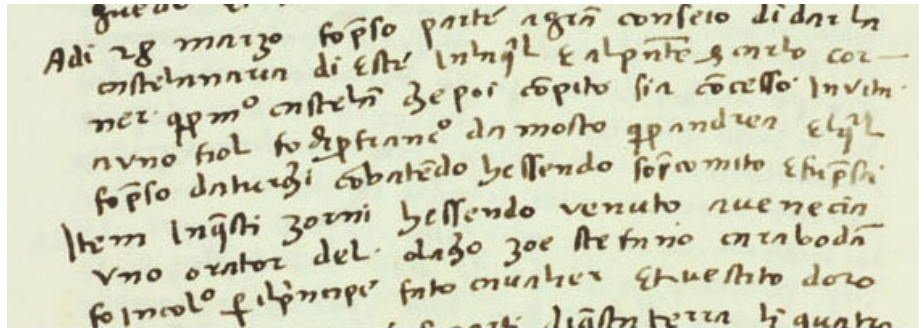

Fig. 6: Biblioteca Nazionale Marciana di Venezia, Codici Italiani classe VII.
Storia ecclesiastica e civile veneziana, no. 232 (=9219), f. 116v (28 martie 1502) – detaliu

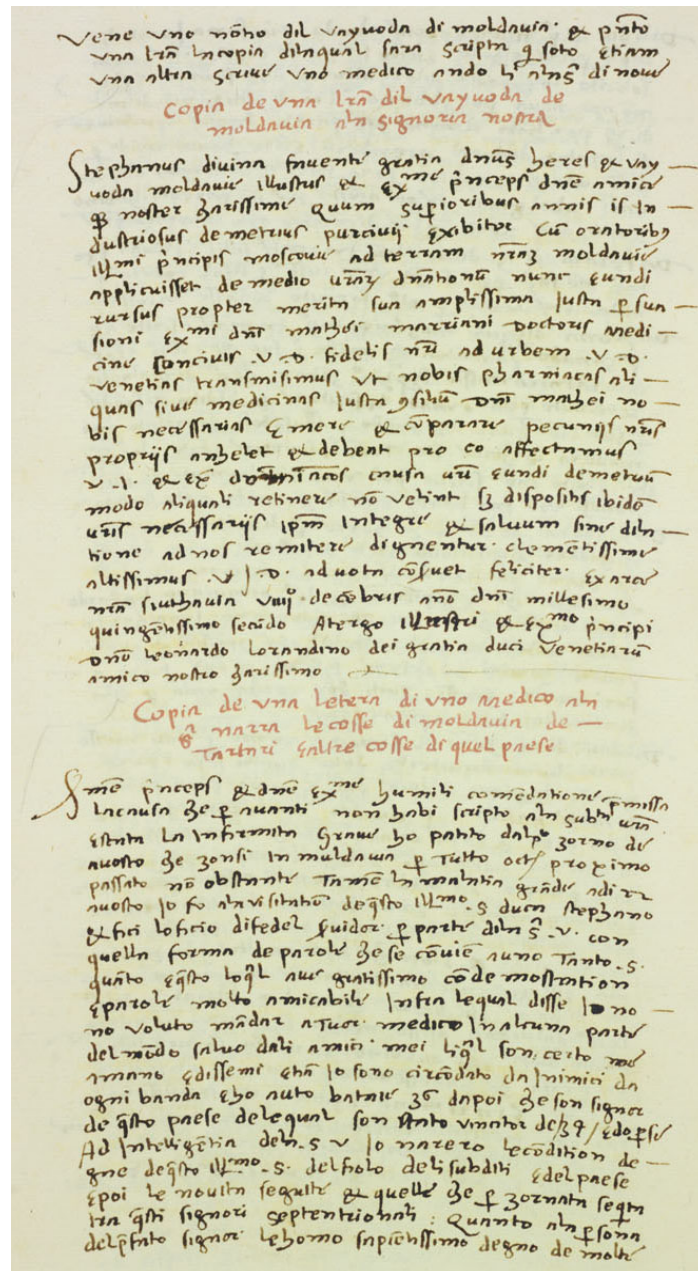

Fig. 7: Biblioteca Nazionale Marciana di Venezia, Codici Italiani classa VII.
Storia ecclesiastica e civile veneziana, no. 232 (=9219), f. 329v (post 16 februarie 1503).

Vene vno nōho dil vnyuoda de moldauia. ex pnto
 vna lra lncopin dltngual sra scripta q foto etiam
 vna alia scriuit vno medico anno h nns di noue

*Copin de vna lra dil vnyuoda de
 moldauia nra signoria nostra*

Stephanus diuina fauente gratia dñs heres ex vny-
 uoda moldauie illustris et ex me pncps dñe omnia
 q noster gressime quum supioribus annis is la-
 dustrius de metuis purciui exhibitur cu oratoribz
 illi pncps moscoue ad terram nraz moldauie
 applicuisset de medio vny dñthone nunc eundi
 rursus propter meritū suū amplissimā iustā p sun-
 sioni ex mi dñt mthor martinū doctoris medi-
 cine concius .v. d. fidelis nū ad urbem .v. d.
 venetas transmisimus vt nobis pharimacal ali-
 quos siue medicinas iustā glia dñt mthor no-
 bis necessarias emere et cupimus pecunijs nris
 proprijs ambelet et debent pro eo affectum
 v. l. ex ex dñthone causa aut eundi demetru
 modo aliquanti retineat nō velint s3 dispositis ibido
 aut necessarijs ipm integre et soluum sine dilu-
 tione ad nos remittere dignentur clemētissimū
 altissimū .v. d. aduota cōsuet felicitē ex nra
 nra suauitā vny deobur nro dñt millesimo
 quingēssimo secūdo At ego illustris et ex me pncpi
 dñt leonardo lozandino dei gratia duci venetiarū
 amico nostro gressime

Fig. 8: Biblioteca Nazionale Marciana di Venezia, Codici Italiani classe VII. *Storia ecclesiastica e civile veneziana*, no. 232 (=9219), f. 329v (post 16 februarie 1503) – detaliu, partea superioară

Copia de vna lettera di vno medico al
a natta lecosse di moldauin de —
Tartari e altre cose de quel paese

Io me pnceps et dno ex me humili commendatione fmissa
 licetulo de p nunti non hobi scripto al subit un
 ista la infermita granu ho patto dal p zorno de
 questo de zorni in moldauin p tutto octo proximo
 passato no obstante tunc la infermita grande adire
 questo lo fo a visitato de qsto ilmo. s. dno stephano
 et hoi lo hio difedel guidor p parte diti s. v. con
 quella forma de parole de se coue auno tanto. s.
 quanto qsto lo gl aur gentissimo co de mostation
 epzole molto amicabile infra lequal disse lo no
 no voluto mader a tuor medico in alcun parte
 del mudo saluo dali amio mei li gl son certo mo
 rante e disse mi et hoi lo sono circondato da inimici da
 ogni banda e ho nuto batte e dopo de son signor
 de qsto paese de lequal son stato vinuto de q / edo p /
 Ad intelligetia de h. s. v. lo natezo lecodition de
 gno de qsto ilmo. s. del holo de li subditi e del paese
 e poi le nouita seguite a quelle de p zornata segm
 tra qsti signori septentrionali: Quanto al psona
 del pnto signor le homo sapientissimo degno de mola

Fig. 9: Biblioteca Nazionale Marciana di Venezia, Codici Italiani classe VII. *Storia ecclesiastica e civile veneziana*, no. 232 (=9219), f. 329v (post 16 februarie 1503) – detaliu, partea inferioară

Laude amato molto anti subditis & ess' element
 eluto molto vigilante & hberat prospero
 dela persona & in eta sua segita in hmita nolo ha
 uesse opresso ma spero in dio farti gran zounmeh
 & quanto posso compeder le cose principate lo
 fido .s. bogdan vnyuoda in mitta le vestigie del
 .s. suo padre modesto quanto vna donzela eualte
 homo amico dele virta' edeli hor vertudiosi zouene
 de nni as incira li subditi tui valentissimi &
 hor dntati & no dntati soli pi mazi ma alncapagn
 questo ilmo .s. pol far hor dntati cu mitta: annuato
 po mitta zoe to mitta epedoni ro mitta elpeli
 sie frutifero & amemissimo eben situndo habodati
 de amimali & de tatti fruti in ole infora i formeh
 se semena de apl & de mazo & de seie de nuoto
 & de sepy vni dela sorte de fuol pascoli per feri
 potui sta inqsto paese cuanti 100 mitta epia
 de qui nconstanti seua in xo o et zemi fbo
 reueretmeh ricordo nns & de equi se po
 rin strenzer li fangi aqsto phdo in Turco & f
 quanto me referisse molti hor degni & phodanti
 & uien da constanti Li Turzi ha gran paura de
 qsto .s. edeli xpiani & luia de questo paese
 on nouo la illma s' de qsto .s. ha occupato molti
 castelli eualzi dele mti dela mti dere depolana
 qsto muxe de och' proximo passato liant mighi
 erano ha occupati & quello regno ista li Tur
 tati sotto cossi in litanin epolonia nel dnto
 mese & hanno menato via to mitta anime ist
 la guerra aspra pur & seueru in hmita dere
 depolana el dnt de moscouin signor dela rossia
 & li suo ambasciatori & no poter passae ancora sono
 inqsta terra & hanno bona compagnia da qsto s' &
 item inqsti cōfimi eregiu propinquo erano do li
 gnori Tartari potenti vno seginmaur impera
 dor deuoga l'ano impador decin quello de vog
 tra amico dela mti dere depolana & quello decin
 Bel dnt de moscouin & qsto p'bu elpato s' dnt
 tien vno suo fudelo impexom accio non lo cazi
 de signoria & ess' homo dela sorte de dnt el fudelo
 del Turco vnde qsto imp decin & far cosa grata
 ad dnt de moscouin se molle cotu lo impador
 de vog aln improvista & dnto cazo de signoria
 loquul cōpogn zente sene fuzito & annato da
 vna ltra Tartaria suo priete molto possente loq
 seginma impador de magul loq & molto distan
 da qste region Alante qsto impador decin loq
 era molto victorioso pol far da ostanta in cento
 mitta cuanti & da mizidato vna sua fiola nel fiol del
 Turco loq & siagor de casti & l'quul parentela
 el Turco li ha mādato molti pnti & deger valuti

Fig. 10: Biblioteca Nazionale Marciana di Venezia, Codici Italiani classe VII.
 Storia ecclesiastica e civile veneziana, no. 232 (=9219), f. 330r (post 16 februarie 1503).

Laude amato molto doli subditis & ess clemente
 elusto molto vigilante & liberale prosperoso
 dela persona p'n etn sun se q'ta in firmata nolo h'n -
 uelle oppresso ma spero indio fuchi q'n zounmeh
 & quanto posso comprēder p'lecose principinte lo
 fiolo .s. bogdan vnyuoda in mitta le vestigie del
 .s. suo padre modesto quanto vna donzela eunote
 homo amico dele virtū. Edeli hōi vertudiosi zouene
 de nni 25 incirca li subditi tūi valentissimi &
 hōi dnfati & nō dnfati soli p'mazi ma alncōpagn
 questo ilmo .s. pol fūz hōi dnfati 60 milia: annuato
 40 milia zoe 40 milia epedoni 20 milia elpnefi
 se frutifero & amenissimo eben situndo habōdanti
 de animali & de tūti fruti da olo in fora i formen
 se semena de npl & de mazo arborale de nostro
 & de sepi vini dela sorte de frui pascali per feli
 potia itaz in q'to p'ncse cūanti 100 milia epin
 de qui nconstanti seun in xō o 22 zoni p'bo
 reueretmēte ricordo alns v de de qui sō po -
 tin strengez li finngi q'to p'ido m'n Turco & p'
 quanto me referisse molti hōi degni & p'gadanti
 & euen da constanti Li Turzi h'n grā p'ura de
 q'to .s. edeli xpiani p'luia de questo p'ncse -
 on nouo in ilmo s' de q'to .s. h'n recuperato molti
 castelli eulazi dele m'n dela m'n d'ere de polnna
 q'to m'xe de ocy p'oximo passato liqual m'ighis

Fig. 11: Biblioteca Nazionale Marciana di Venezia, Codici Italiani classe VII. *Storia ecclesiastica e civile veneziana*, no. 232 (=9219), f. 330r (post 16 februarie 1503) - detaliu, partea superioară.

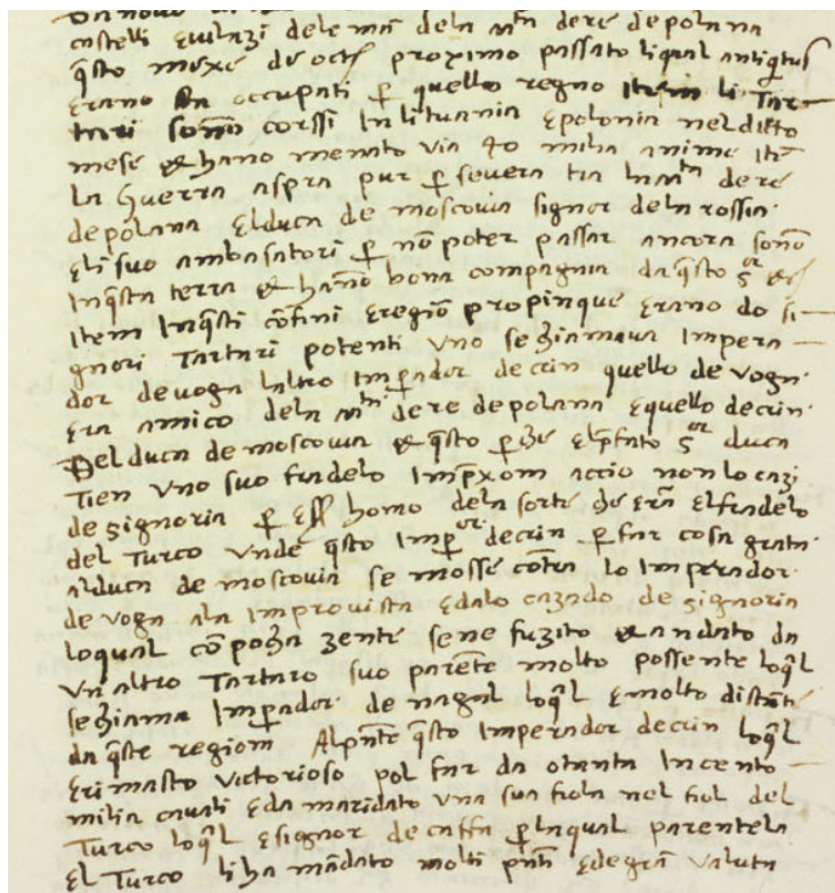

Fig. 12: Biblioteca Nazionale Marciana di Venezia, Codici Italiani classe VII. *Storia ecclesiastica e civile veneziana*, no. 232 (=9219), f. 330r (post 16 februarie 1503) - detaliu, partea inferioară.

rea bqual come referisse vno zudeo loqual
 uenuta deli hauer visto vno paue de grandeza in
 credibile e molto ornato de cose de gran volutu
 edice de pol itra foto dele fione da mille in fuso
 lido scelfonda el turco elui nno eliquat coliga
 hom epuratel qsto ilmo signor sedubita mol
 to fra mouesta alcuna cotra el turco p de subiti
 el turco liseru alepate m elce vno passo e mezo
 catta segiama pericop doue diefe mila cuanti te
 gnetin lapolano del turtro de no potin passar
 ingua alidani deli pinni alpate gme princeps
 non bonaro da nouo da signoria ala s.v. m mctu
 itro ingite regon sempre sero uigilanti inda
 nuso alag v. de cose me para degne de nuso
 Nec plura lido infelici itro f mola am consui
 la s.v. alag itera humiliter me ricomodo dny
 sozouit in multitudine die 7 dezobur 1502 / sub
 f. s.v. gultor matheus muanu arhum ex me
 dicine doctar. Altago gmo pncipi ex dno ex mo
 dno bonardo luredano lachto duri venetiarum
 dno obseruandissimo d

+ Dopo di fmar: fopendi ex fomesse flicofici dar el
 posello diluctando dispartito alredo dno bonardo zmo
 pncipio q lauto roma dalpantia par f breue f
 la motta diluziue fono nouit difonto ex fuplo

poi bzandi lipopabiti el nno pe fe rebato come elce
 bono daluanno vne daga molo venuto diruenna
 lutto indilbato e de era itro nhologon parlo
 co p qua behuoy feriet ex fundado p nome nro
 nro q vale fufuso p lnpac caduta ex ite de bo
 intelligentia copidoto qso uaganto qua paulo bono
 euorin andat p lvin sluzi ipisa lntate in m
 uerna disiena epoi mlienna doue padoto lipmde
 dnt dnt m ipoi mnto quaputo lmpola anno
 dnt son ite illo bori voin andat colduon di
 urbi nran led: euorin lduet zono ex ite nrodo
 ilbisogno diruenna: poi il nno p fufuse lbfio nrodo
 itre lmpaxi dicdo quato huan dnt lre yspno p
 metone in guerra fbo si nrodi nolet itre lmpaxi

fuposto f lro fuiu: mcephe gmo tra dnt il nno pe
 rispoda alpato ex barto no ex tpo m vndi au
 der lnp p lro pnto: ege si padoto ex quaputo vol
 venit q lntano be vnti ex ut lmpaxi ep nrodo
 tra contadixit ex melle induliat tie ox q zoni
 lrispote gmo ante mowe elte era m lmpaxi mnta
 ando lepte 2 nrodo so dilaphe m dilndula ex lro
 fuposto f lro itozit lnt: ent mnt nouo lmpaxi
 con eldon fin adi m poi vndi alonzude elifinoda
 separatim ex ut lmpaxi exuo tulto lmpaxi

fuposto f nui mordeni do gnte aluigo di bntia
 con dngidion 350 f vna al mnto ep nrodo
 tra melle induliat fin vgi lmpaxi di con lnt
 10/ i dno ex dilndula 82 dilndula ex lnt lmpa

Fig. 13: Biblioteca Nazionale Marciana di Venezia, (Codici Italiani classe VII. Storia ecclesiastica e civile veneziana, no. 232 (=9219), f. 330v (post 16 februarie 1503).

tra liqual come referisse vno zudeo loqual e
 uenuto deli hauez visto vno pauro de grandeza in
 credibile e molto ornato de cose de gran valuti
 edice de pol ita foto dele psona di mille infuso
 idio scōfonda el turco elui nme p l'qual coliga
 nom eparentela qto ilmo signor se dubita mol
 to far mouesta alcuna cōtra el turco p se subiti
 el tartaro liseun desale m elce vno passo e mezo
 cōtra sediamm pericop doue diese milia ciuiti te
 gneria la posanza del tartaro de nō potin passar
 ingun alidm deli panni al pnti gme princeps
 non hōtra dā nouo dā signor al s. v. m mētū
 itato ingite region sempre sero uigilanti inda
 nuso al s. v. dele cose me para degne de nuso
 Her plura idio infelici itato p molti anni cōfui
 in s. v. aligl itera humiliter me ricomādo dñs
 sozui in maldra die 7 de zebur 1502 / sub
 E. S. V. gultor. matheus murianus arhum ex me
 dicino doctoz. Atorgo gmo pncipi ex dno ex mo
 dno leonardo luredano in chito duci venetiarum
 vno obseruandissimo d

Fig. 14: Biblioteca Nazionale Marciana di Venezia, (Codici Italiani classe VII. *Storia ecclesiastica e civile veneziana*, no. 232 (=9219), f. 330v (post 16 februarie 1503) - detaliu.